

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО
ПІДРУЧНИКА**

Збірник наукових праць

Випуск 19

**Київ
Педагогічна думка
2017**

Засновник – Інститут педагогіки
Національної академії педагогічних наук України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 20775-10575 ПР від 13.06.2014р.

Збірник є науковим фаховим виданням у галузі педагогічних наук
Наказ МОН України №41 від 17.01.2014р.
(зі змінами від 29.09.14р., наказ №1081)

Затверджено до друку вченою радою Інституту педагогіки
Національної академії педагогічних наук України
(протокол №10 від 26 жовтня 2017 року)

Редакційна колегія:

Топузов О.М., член-кореспондент НАПН України, доктор пед. наук, професор (головний редактор); **Головко М.В.**, канд. пед. н., с. н. с., доцент (заступник головного редактора); **Засєкіна Т. М.**, канд. пед. н., с. н. с. (заступник головного редактора); **Акірі І. К.**, доктор фіз.-мат. наук, конференціар (республіка Молдова); **Бібік Н. М.**, дійсний член НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Бурда М. І.**, дійсний член НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Васьківська Г. О.**, доктор пед. наук, с. н. с.; **Величко Л. П.**, доктор пед. наук, професор; **Голуб Н. Б.**, доктор пед. наук, професор; **Гораш К. В.**, канд. пед. наук, с. н. с. (відповідальний редактор); **Дічек Н. П.**, доктор пед. наук, професор (науковий редактор); **Доброскок І. І.**, доктор пед. наук, професор; **Жук Ю. О.**, канд. пед. наук, с. н. с., доцент; **Ільчук І.Ю.**, перекладач; **Імашев Г. І.**, доктор пед. наук, професор (Республіка Казахстан); **Калініна Л. М.**, доктор пед. наук, професор; **Кизенко В. І.**, канд. пед. наук, с. н. с.; **Курач Л. І.**, канд. пед. наук, с. н. с.; **Ладоня К. Ю.**, відповідальний секретар; **Лапінський В. В.**, канд. фіз.-мат. наук, доцент; **Лоза Л. М.**, відповідальний за технологічну підготовку випуску; **Локшина О. І.**, доктор пед. наук, професор; **Мальований Ю. І.**, член-кореспондент НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Пометун О. І.**, член-кореспондент НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Пузіков Д. О.**, канд. пед. наук, доцент; **Редько В. Г.**, доктор пед. наук, доцент; **Савченко О. Я.**, дійсний член НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Смолінчук Л. С.**, канд. пед. наук, с. н. с.; **Цимбалару А. Д.**, доктор пед. наук, с. н. с.; **Ярош Д. Б.**, літературний редактор.

П 78 **Проблеми сучасного підручника** : зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. – О.М.Топузов]. – К.: Педагогічна думка, 2017. – Вип. 19. – 390 с.

ISBN 978-966-544-404-5

У збірнику представлено доробок науковців Інституту педагогіки НАПН України, теоретично і практично значущі результати багаторічних експериментальних досліджень аспірантів, докторантів, здобувачів та учителів-методистів. У статтях збірника висвітлено актуальні питання теорії підручникотворення, особливості створення сучасної навчальної та науково-методичної літератури.

Збірник призначено науковцям, авторам підручників і всім зацікавленим у створенні якісної навчальної книги.

ISBN 978-966-544-404-5

© Інститут педагогіки НАПН України, 2017
© Педагогічна думка, 2017

ЗМІСТ

1. <i>Барановська О. В.</i> Сучасний підручник у контексті міжпредметної інтеграції	5
2. <i>Білічук Г. Л.</i> Використання інформаційно-комунікаційних і мультимедійних технологій у процесі вивчення української літератури в старшій школі на засадах компетентнісного підходу	13
3. <i>Бурда М. І.</i> Реалізація наскрізних ліній ключових компетентностей у підручниках з математики	22
4. <i>Васильюк Н. І.</i> Сучасний підручник алгебри – ефективний засіб формування фінансової грамотності учнів основної школи	28
5. <i>Васильєва Д. В.</i> Реалізація наскрізної лінії «громадянська відповідальність» у підручниках алгебри	38
6. <i>Видайчук Т. Л.</i> Історико-лінгвістична складова змісту підручників з української мови для старшої школи	47
7. <i>Топузов О. М., Вішнікіна Л. П.</i> Становлення компетентнісно орієнтованої географічної освіти	57
8. <i>Галасівська Л. В.</i> Текстоцентричний підхід до формування мовленнєвих умінь і навичок та його реалізація в підручнику української мови	68
9. <i>Головко М. В.</i> Підручник як провідний елемент джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики	79
10. <i>Гривко А. В., Ситник О. В.</i> Трансформації підручника як сучасного медіа в аспекті формування в учнів читачьких умінь	92
11. <i>Гупан Н. М.</i> Диференціація у змісті шкільних підручників суспільствознавчих предметів на зламі століть	102
12. <i>Засєкіна Т. М.</i> Концепція інтегрованого підручника «Фізика й астрономія»	112
13. <i>Калініна Л. М.</i> Оцінювання ефективності інформаційного забезпечення організаційного механізму управління в змісті посібника для керівників сфери освіти	119
14. <i>Ковчин Н. А.</i> Сучасний підручник з географії як засіб особистісного розвитку учнів основної та старшої школи	137
15. <i>Кришмарел В. Ю.</i> Підручники з історії України для 8 класу: аналітика релігієзнавчого складника	144
16. <i>Кузьменко О. С., Гончарова Н. О.</i> Особливості змістовного наповнення навчального посібника з фізики для вищих технічних навчальних закладів в контексті впровадження stem-освіти (інтегрований підхід)	151
17. <i>Ладоня К. Ю., Зеленова Л. В., Г. У. Синьоока Г. У.</i> Підручник української мови очима учня, вчителя й науковця	158
18. <i>Левіна І. А.</i> Формування креативно-проектувальної компетентності майбутніх учителів засобами мультимедійного навчального посібника з педагогіки	166
19. <i>Мелешко В. В.</i> Організація профільного навчання на засадах мережевої взаємодії в освітніх закладах сільської місцевості в контексті сучасної української школи	175

20. <i>Мельник Ю. С.</i> Особливості методичного апарату компетентнісно орієнтованого підручника фізики	184
21. <i>Надтока В. О.</i> Деякі особливості підручника з географії для поглибленого вивчення у 8-ому класі ЗНЗ у розрізі сучасних тенденцій розвитку шкільної географічної освіти	191
22. <i>Надтока О. Ф.</i> Реалізація аспектів економічної та stem-освіти у підручниках географії України	203
23. <i>Назаренко Т. Г., Шиліна Н. В.</i> Формування в учнів предметної компетентності через зміст сучасного підручника географії	209
24. <i>Николюк О. В.</i> Система забезпечення підручниками навчальних закладів загальної середньої освіти республіки Корея	216
25. <i>Новосьолова В. І.</i> Робота над збагаченням словникового запасу учнів у підручнику української мови для 8-го класу	222
26. <i>Онаць О. М.</i> Концептуальні засади організаційних механізмів громадсько-державного управління закладом освіти в підручнику для керівника	231
27. <i>Онопріско О. В.</i> Нова українська школа: актуалітети модернізації початкової загальної освіти	244
28. <i>Пасічник О. С.</i> Відображення краєзнавчого компонента в змісті навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах (70-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.)	254
29. <i>Попович А. С.</i> Сучасне інформаційне й навчально-методичне забезпечення дисципліни «стилістика української мови»: теоретичний і практичний аспекти	266
30. <i>Пузіков Д. О.</i> Модель прогнозування підручника для нової української школи: дидактичний аспект	274
31. <i>Редько В. Г., Полонська Т. К.</i> Готовність учнів початкової школи до компетентнісно орієнтованого навчання іноземної мови: авторська інтерпретація результатів анкетування вчителів	284
32. <i>Ремех Т. О.</i> Компетентнісно орієнтований підручник із основ правознавства	299
33. <i>Ryabukha I.</i> Social competence as object of cognition and content component of training methodological support in the field of education	309
34. <i>Савченко О. Я.</i> Міжпредметні завдання діяльнісного типу як засіб формування у молодших школярів уміння працювати з підручником	318
35. <i>Тарара А. М., Сушко І. А.</i> Профільне навчання технологій за спеціалізацією «науково-технічна творчість»: методи реалізації змісту	328
36. <i>Топузов М. О.</i> Організаційно-економічні механізми інформатизації як змістова компонента методичного забезпечення підготовки сучасних фахівців	338
37. <i>Удовиченко І. В.</i> Проблеми географічної освіти в контексті формування громадянської компетентності учнів школи засобами сучасного підручника ...	354
38. <i>Удовиченко Л. М.</i> Особливості методичної роботи з підручником із зарубіжної літератури в старшій школі	362
39. <i>Ярмолюк А. В.</i> Реалізація сучасних підходів у підручнику української мови для 9 класу	371
40. <i>Яценко В. С.</i> Аспекти створення електронних посібників для забезпечення інтегрованих курсів географії	380

СУЧАСНИЙ ПІДРУЧНИК У КОНТЕКСТІ МІЖПРЕДМЕТНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

О. В. Барановська,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: baranovska@i.ua*

У статті розглянуто сучасні підходи до впровадження міжпредметної інтеграції у старшій школі. Зачіпаються питання модернізації сучасного підручника, зокрема його адаптація до вимог профільного навчання. Проаналізовано вимоги до інтегрованого підручника, який стає необхідним у зв'язку із впровадженням інтегрованих курсів у старшій профільній школі. У статті також аналізується зарубіжний досвід, досвід радянського та пострадянського періоду та напрацювання українських дидактів з питання профілізації української школи, міжпредметної інтеграції. Наведено основні визначення ключових понять: профільна школа, інтеграція навчання, міжпредметні зв'язки. Представлено розроблені автором дидактичні умови реалізації інтегративного підходу в умовах профільного навчання за єдності інваріантної та варіативної складових.

Ключові слова: підручник; інтеграція навчання; міжпредметні зв'язки; профільне навчання; старша школа.

Постановка проблеми. Ефективність освіти у старшій ланці школи пов'язується з реалізацією інтегрованого та компетентнісного підходів до навчання в умовах її профільності. Серед обов'язкових умов – зміна тривалості навчання, можливість вибору навчального закладу, конструювання нового змісту навчання, створення нових підручників і практичних посібників, варіативність форм організації навчального процесу, підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів, створення міцної психологічної та профорієнтаційної підтримки старшокласників, міжпредметна інтеграція, реалізація міжпредметних зв'язків, формування міжпредметної компетентності тощо. Проблема полягає у недостатній розробленості дидактичних можливостей міжпредметної інтеграції в умовах модернізації старшої школи за ключовими напрямками: профілізації, наближення до практики та сучасних технологій виробництва, введенні інтегрованих курсів для різних профілів та відповідних підручників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз філософської, психологічної, дидактичної та методичної літератури засвідчив, що проблема інтеграції змісту навчання тривалий час залишалася пріоритетною проблемою дидактики. Розвиток проблеми міжпредметних зв'язків та інтеграції у другій половині ХХ ст. відбувався кумулятивним шляхом під впливом соціокультурних чинників – соціально-економічного розвитку суспільства, державної освітньої політики, науки в цілому і педагогічної науки зокрема, освітньої практики у рамках відповідних часових періодів. На основі напрацювань педагогів ХІХ – на початку ХХ ст. у напрямку впровадження ідей

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ ІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Л. М. Удовиченко,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Київський університет імені Бориса Грінченка

e-mail: l_udovichenko@ukr.net

У статті розкриваються актуальні питання змісту, структури та використання підручника із зарубіжної літератури у навчально-виховному процесі старшої школи. Характеризовано структуру підручника як дидактичну систему, що не тільки забезпечуватиме розкриття змісту навчання, а й пропонуватиме специфічну модель освітнього процесу. Розкриваються методичні особливості роботи з підручником на різних етапах вивчення художнього твору. Доводиться, що врахування якісно нових підходів до роботи з підручником сприятиме цілеспрямованому формуванню компетентного учня-читача. Представлено методичні рекомендації щодо застосування підручника із зарубіжної літератури під керівництвом вчителя та самостійній роботі учнів.

Ключові слова: старша школа; дидактична система підручника; зміст підручника; структура підручника; етапи вивчення художнього твору.

Постановка проблеми. Реформування середньої школи, модернізація літературної освіти, вироблення нових підходів до розробки змісту навчання та пошук ефективних шляхів досягнення його очікуваних результатів із зарубіжної літератури актуалізують роль навчальної літератури. У широкому переліку навчальних книг з предмета (навчальні посібники, хрестоматії, довідники, енциклопедії тощо) підручник традиційно розумівся як основна навчальна книга, яка забезпечує змістову частину навчально-пізнавальної діяльності учнів та організовує самостійну роботу. Роль сучасного підручника значно розширюється. Він все більше покликаний сприяти розвитку ключових і предметних компетентностей учнів-читачів, збагачувати їх життєвий і чуттєвий досвід, розвивати емоційно-ціннісну сферу, формувати психологічну готовність молодого покоління до продуктивного життя у суспільстві. Тому важливо з'ясувати, як нові завдання літературної освіти учнів відобразатимуться на змісті та структурі підручника із зарубіжної літератури та яким чином вчителю організувати продуктивну роботу з ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення змісту та специфіки організації навчального матеріалу у шкільних підручниках із зарубіжної літератури дозволило визначити основні проблеми сучасного підручникотворення з предмета:

- співвідношення художнього та теоретичного матеріалів;
- врахування логіки читацької діяльності;
- відповідність засадам особистісно орієнтованого навчання із компетентнісного підходу.

За роки існування предмета «Зарубіжна література» українськими вченими Є. Волощук, О. Ісаєвою, Ж. Клименко, Л. Мірошніченко, Д. Наливайко, О. Ніколенко, О. Пронкевичем, Ю. Султановим, Б. Шалогіновим, К. Шаповалом

та багатьма іншими створено ціле покоління інноваційних підручників для різних етапів літературної освіти. У їх основу покладено теоретичні розробки проблем підручникотворення таких учених, як Ю. Бабанський, О. Барановська, Г. Васьківська, О. Топузов, А. Хуторської, С. Пасічник, Г. Семенюк, В. Цимбалюк, А. Фасоля, В. Чертов та інших.

Здобутки учених-психологів (В. Кан-Калік, Е. Корман, Е. Кабанова-Меллер, І. Лернер, В. Нікіфорова, В. Романець, Л. Рожина та ін.) сприяли адаптації навчального матеріалу до психолого-педагогічних характеристик учнів різних вікових груп, їх читацьких потреб та інтересів.

Значну роль у розвитку підручників для вивчення літературних курсів відіграли праці вчених-методистів Л. Базиль, О. Бандури, Т. і Ф. Бугайків, Н. Волошиної, О. Мазуркевича, Л. Мірошніченко, Р. Мовчан, Т. Матюшкіної, В. Оліфіренка, Є. Пасічника, О. Семенов, Б. Степанишина, О. Слоньовської, Б. Шалагінова, Ф. Штейнбука та інших, у яких проаналізовано шляхи вдосконалення підручників з літератури, їх основні характеристики від найдавніших часів до сучасності.

Аналіз наукової та навчальної літератури дає змогу зробити висновок, що актуальне ще десятиліття тому твердження О. Бандури про те, що підручник повинен «бути не тільки джерелом знань, а й робочою книгою, яка вчить школярів самостійно осмислювати і міцно запам'ятовувати навчальний матеріал і здобувати нові відомості самостійно, мобілізує і спрямовує їхні розумові зусилля у потрібне русло» [2, с. 12], має поступитися новому розумінню підручника, яке передбачатиме, за словами А. Фасолі, «формування особистісних функцій учня, його суб'єктності як читача, вироблення читацьких якостей і вмінь» [6], та в якому буде враховано логіку вивчення художнього твору в організації навчальної діяльності учнів з метою формування компетентного читача.

Нині вчені-методисти і вчителі-практики приділяють значну увагу роботі з підручником на уроках зарубіжної літератури, але проблемною залишається розробка гнучкої методичної системи основної навчальної книги, яка забезпечить можливість її ефективно використовувати за умови компетентнісного підходу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті розглядаються актуальні питання змісту, структури та використання підручника із зарубіжної літератури у навчально-виховному процесі старшої школи. А також подаються методичні рекомендації щодо застосування навчальної книги під керівництвом вчителя та в самостійній роботі учнів.

Виклад основного матеріалу. Запорукою ефективності підручника із зарубіжної літератури на сучасному етапі реформування літературної освіти є закладена в його основу особлива дидактична система, яка не тільки забезпечуватиме розкриття змісту навчання, а й пропонуватиме специфічну модель освітнього процесу. Це означає, що серед основних функцій підручника (навчальна; трансформаційна – переосмислення матеріалу на кожному наступному етапі літературної освіти; систематизуюча; закріплення матеріалу; організації самоконтролю учнями; залучення додаткових знань до основних; координаційна – стимулювання працездатності, мисленнєвої активності,

творчих здібностей [7, с. 57]) по-новому актуалізуються діяльнісна, ціннісна та інтеграційна, які забезпечуватимуть процес формування компетентного читача, їх виховання та розвиток, підготовку до самостійного життя [2, с. 54–58].

Зазначені функції підручника із зарубіжної літератури потребують оновлення його змісту та структури. Традиційно підручник для старшої школи складається з двох основних блоків – теоретичного та аналітичного. Матеріали теоретичного блоку покликані допомогти учням розібратися з різноманітними явищами художньої літератури, зрозуміти їх взаємодію, осмислити художні твори. За нових умов важливо, щоб матеріали теоретичного блоку для формування основ ключових і предметних компетентностей (історичні огляди, розповіді про різні культурні епохи, презентація мистецьких досягнень доби і найвідоміших авторів, огляд їхньої творчості, літературно-критичні матеріали, інтермедіальна інформація тощо) забезпечували концентричне розширення компетентностей (нарощування знань, умінь, навичок). Така вимога підкреслюється відповідним принципом побудови сучасних програм для основної і старшої школи, коли на новому якісному рівні в контексті розвитку літературного процесу розглядатимуться пам'ятки мистецтва слова вже відомих учням літературних епох. Таким чином буде стимулюватися не лише інтерес до навчання, а й виявлятимуться перспективи вивчення предмета. Не менш важливо, щоб теоретичні матеріали пропонувалися не як остаточні твердження про мистецтво слова, а у формі, яка спонукатиме до самостійної інтерпретації художніх творів, забезпечуватиме осмислення та переосмислення їх, стимулюватиме подальшу рефлексію. Корисними тут будуть приклади відмінних трактувань, неоднозначних оцінок, полярних думок письменників і літературознавців про культурні періоди та твори, зразки мистецьких інтерпретацій, оцінки сучасних читачів тощо. Зазначені матеріали забезпечуватимуть формування таких компетентностей, як сприймання, розуміння, критичне оцінювання, інтерпретування інформації державною мовою, вміння усно й письмово тлумачити поняття, розповідати про факти, висловлювати думки й почуття, обстоювати погляди та реалізовуватимуть зв'язок навчального процесу із сучасним життям.

Дотримуючись загальної логіки у побудові змісту підручника, важливо будувати кожен складову теоретичного блоку так, щоб вона була завершеним інформаційним блоком, що дасть змогу вчителю реалізувати власну методику вивчення художніх творів за принципом «від тексту до контексту» чи «від контексту до тексту», а отже, забезпечить гнучку методичну систему навчальної книги.

Наразі набувають особливої актуальності схеми і таблиці до теоретичних статей підручника, які унаочнюють матеріал, допомагають виділити головне, систематизувати і запам'ятати відомості, повторити основні з них, пригадати вивчене, наголосити на головному, систематизувати знання. Такий спосіб викладу матеріалу оптимальний особливо зараз, коли учні мають широкий доступ до різних джерел інформації та широко її використовують у різних життєвих ситуаціях. До того ж унаочнений матеріал сприятиме установленню причинно-наслідкових зв'язків, вчитиме виокремлювати головну та другорядну інформацію, формулювати визначення, перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (текст – графік, таблицю, схему, презентацію тощо).

Аналітичний блок підручника зазвичай складають питання і завдання, покликані допомогти учням сформулювати нові знання, навчитися їх використовувати у дослідницькій і творчій роботі. Варто наголосити, що питання і завдання в сучасних підручниках мають також стимулювати учнів розібратися із власними враженнями та емоціями, почуттями і думками, які виникали і, можливо, змінювалися упродовж читання, спонукати до широкого діалогу з текстом, формулювання питань, думок і суджень, висловлення позиції, обговорення і дискусії, а головне – замислитися, чи впливають книги на життя людини.

Традиційно у підручниках для старшої школи не подаються художні твори. Варто зазначити, що багато мистецьких текстів викликають значні труднощі у сприйнятті учнів, тому потребують повторного або коментованого читання, використання ілюстративного матеріалу або додаткової пояснювальної інформації, з'ясування та обговорення первинної читацької інтерпретації, її подальшого поглиблення. Тому актуально до сучасних підручників включати ще й художній блок з невеликими за обсягом художніми творами (переважно ліричними), що зекономить час на їх пошук для перечитування, визначення потрібних цитат, забезпечить ефективну аналітичну та інтерпретаційну роботу в класі та вдома.

Реалізувати основні функції сучасного підручника покликані різноманітні його рубрики, у яких встановлюються міжпредметні, міжмистецькі та міжлітературні зв'язки. Аналіз підручників для старшої школи забезпечив можливість визначити найцікавіші з них: «Висока полицка», «Україна і світ», «Давайте порівняємо», «Література в колі муз» тощо. Робота з матеріалами таких рубрик не лише вчитиме демонструвати взаємодію літератури з іншими видами мистецтва, порівнювати літературні тексти з їхнім утіленням у живописі, кіно, музиці тощо, а й актуалізуватиме опорні та фонові знання, читацький, життєвий і чуттєвий досвід старшокласників, забезпечить збагачення внутрішнього світу особистості, формування читацьких смаків, розвиток потреб та інтересів у читанні упродовж життя.

У роботі з підручником необхідно дотримуватися виконання деяких організаційних вимог. Знайомство з новим підручником варто розпочинати з інструктажу, який забезпечить ефективність використання навчальної книги. При цьому вчителю важливо наголосити, у чому полягають особливості вивчення курсу за історико-хронологічним принципом у старших класах, прокоментувати, за рахунок яких знань розшириться і поглибиться розуміння учнями художніх творів всесвітньо відомих авторів, розвитку мистецтва слова, зміни системи цінностей. Учителю потрібно зупинитися на тому, як побудована книга, які епохи представлені в її розділах. А також на змісті кожного розділу і теми, в яких розглядаються літературні періоди, життя і творчість митців, програмові художні твори, їх інтерпретація іншими видами мистецтв. На завершення пояснень доцільно запропонувати учням «корисні поради»:

- Уважно розглядайте ілюстрації. Вони допоможуть вам уявити собі те, про що ви читаєте.
- Запам'ятайте головне. У цьому вам допоможе рубрика «Завантаж інформацію».

○ **Перевірте себе.** Для цього після кожного розділу є рубрика «Ваші підсумки».

○ Нові терміни й поняття **виділено** в тексті жирним шрифтом. Їхнє тлумачення подано на берегах сторінок підручника та в Словнику літературознавчих термінів [3, с. 7].

Такі рекомендації, запропоновані нами у підручнику для етапу системного читання (8–9 класи), будуть актуальні і для уроків критично-творчого читання у старших класах.

На початку роботи з навчальною книгою окрему увагу доцільно зосередити також на правилах користування підручником, необхідності уважного читання назв до розділів і тем, оскільки це допомагає визначити, що саме буде розкриватися у кожній з них, і найважливіше - допоможе виділити головне в навчальному матеріалі. Варто прокоментувати також роль укладання учнями власних «Банків ідей» – гіпотез та відкриттів під час вивчення теми. Така робота спонукатиме до формулювання своїх очікувань від навчання та перевірки, чи справдилися вони упродовж опрацювання матеріалу.

Методичну роботу з підручником доцільно організовувати таким чином, щоб учні певною мірою самостійно працювали з навчальною книгою. Сприяття цьому будуть подані на початку кожної теми завдання-орієнтири для актуалізації опорних знань, читацького, життєвого та чуттєвого досвіду старшокласників, вибудовування горизонту читацьких очікувань від тексту, що забезпечуватиме свідоме сприйняття та засвоєння нового художнього та теоретичного матеріалу. Поступово ускладнюючи таку роботу, збільшуючи питому вагу самостійності в ній школярів, можна досягти такого рівня розвитку вмінь працювати з підручником, що у певних випадках відпадає необхідність працювати з текстом на уроці – вчитель зможе практикувати самостійне вивчення певних відомостей з підручника під час підготовки учнями домашніх завдань [1, с. 112–113].

Не менш важливу роль у процесі добору змісту та структуруванні навчальної інформації кожної теми підручника із зарубіжної літератури має відігравати логіка читацької діяльності. Її врахування допоможе відобразити власне процедуру навчання: презентація основної інформації, організація навчальних ситуацій, формулювання питань, постановка завдань, сприйняття художнього твору, психологічна установка на самостійний пошук, дослідження проблеми, узагальнення та систематизація знань, закріплення та контроль, самостійна робота, аналіз власного зростання.

Так, на етапі підготовки до сприйняття художнього твору учнями традиційно пропонуються матеріали для стимулювання інтересу до художньої літератури, мотивування читацької діяльності, «запрошування» до творчості майстерні письменника. У доборі завдань до вступних частин учителям потрібно звертати увагу учнів на роль ведення робочих зошитів, які допомагатимуть обробляти інформацію, та пропонувати різні види роботи з ними: критично аналізувати текст, виділяти у ньому головну думку, скласти план або тези статті, давати відповіді на запитання, формулювати власні запитання, на які не знайшлося відповіді, шукати додаткову інформацію для

доповнення основної, добирати відео- та аудіоряд для власного виступу, малювати схеми, заповнювати таблиці, готувати скрайбінг-презентації тощо.

Належну увагу також необхідно приділяти навчанням учнів узагальнювати зміст усвідомленого навчального матеріалу. Переважно цьому сприяють рубрики підручника «Розміркуємо над прочитаним», «Оцінки та обговорення», «Література і культура», «Україна і світ» тощо.

На етапі читання художніх творів важливо пояснити учням особливості читацької діяльності, прокоментувати, чому не варто під час читання відмовлятися від діалогу з автором і текстом, як ставити запитання до твору, робити у робочому зошиті нотатки, записи та виписки (потрібні деталі, ключові моменти, ілюстративний матеріал до теоретичних понять). Намагання юних читачів передбачити подальший розвиток подій у творі, пошук відповіді на свої запитання забезпечать подальше жваве обговорення прочитаного у класі. Важливість цього етапу роботи наголошує на потребі включення до сучасних підручників текстів невеликих за обсягом художніх творів і текстів, читання яких потребує посиленої супровідної роботи.

Для цього етапу роботи доцільно подавати учням такі рекомендації:

○ Не залишайте незрозумілих слів! Поясніть емоції та почуття, які виникали у вас під час читання.

○ Сформулюйте питання до тексту.

○ Складіть власне уявлення про художній твір і підготуйте питання до обговорення прочитаного.

○ Поміркуйте, які ваші гіпотези, висунуті на початку читання, справдилися, а які – ні. Підбийте підсумки своєї роботи: сформулюйте розуміння художнього твору, його автора та літературної доби. Візьміть участь в обговоренні художнього твору.

Якщо таких рекомендацій не запропоновано у підручнику, то вчителю необхідно самостійно організувати роботу над питаннями до тексту та пошук відповідей на них. Це допоможе ефективно налаштувати аналітичну та інтерпретаційну роботу та підготуватися для підсумкового етапу вивчення художнього твору.

Організуючи роботу з підручником із зарубіжної літератури в старших класах на останньому (підсумковому) етапі вивчення художнього твору, вчитель має усвідомлювати, що важливо виражено ускладнювати аналітичну та інтерпретаційну діяльність учнів, поступово переходити від конкретних до більш абстрактних форм мислення, які набувають основного значення у розумовій діяльності школярів цього віку. Вищий рівень самостійності у формуванні оціночних суджень про художні твори забезпечать питання і завдання для самостійної роботи, узагальнення і систематизації набутих знань, підбиття підсумків щодо вивченого художнього твору. Вони мають стати основою для динамічного обговорення сприйнятого і пережитого, осмисленого і переосмисленого в результаті читання, з'ясування ролі читання в житті людини. Також важливо враховувати, що такі питання і завдання мають, з одного боку, констатувати рівень навчальних досягнень учнів, виявляти здобуті знання та вміння

їх використовувати у власному оцінюванні художнього твору та виявленні його значення для сучасного читача, а з другого – формувати потребу творчої реалізації в суспільстві, набуття умінь та навичок, необхідних для життя. Ефективними будуть такі методичні прийоми роботи: виділення у тексті статей щодо аналізу художніх творів найважливішої інформації для власного розуміння ідейно-естетичного змісту художнього твору, визначення суперечливих відомостей, оцінки теоретичних матеріалів, укладання компаративних таблиць і схем, самостійний пошук додаткової інформації та ілюстрацій тощо.

Належну увагу на цьому етапі роботи над художнім твором необхідно приділити читацькій рефлексії та творчим роботам, які уяскралять інтелектуальні здобутки учнів. Для цього сучасні підручники мають пропонувати різні види роботи: написання есе, виготовлення буктрейлерів, оформлення буклетів, рекламних плакатів для творів тощо. Завдання вчителя – вибрати саме ті, які найбільше відповідають потребам та інтересам учнів конкретного класу або творчої групи.

Переосмислюючи настанови Ю. Бабанського [1, с. 87], нами сформульовано такі методичні особливості роботи з підручником із зарубіжної літератури для вчителів старшої школи:

- перед підготовкою плану-конспекту уроку вивчити текст підручника з теми, розподілити навчальну інформацію на кожну відведену навчальну годину для роботи;
- виділити відомості для опрацювання в класі та для самостійної роботи учнів;
- вибрати із запропонованого у підручнику ілюстративного матеріалу той, що можна ефективно використати на уроці, і той, який доцільно запропонувати для домашньої роботи;
- виокремити завдання для випереджальної підготовки учнів до кожного уроку, доповнити їх з урахуванням особливостей учнів конкретного навчального колективу;
- визначити необхідні додаткові джерела та обсяг інформації, способи її пошуку та презентації;
- продумати завдання для індивідуальної та групової самостійної пошукової, дослідницької та творчої діяльності учнів;
- обміркувати головні думки кожної частини навчального матеріалу, дискусійні питання, скласти резюме уроку;
- спланувати індивідуальну та групову роботу учнів у класі та вдома;
- скласти план-конспект (план) уроку.

Варто додати, що коли в основній школі учитель здебільшого самостійно добирає пізнавальну і науково-доступну учням літературу, то у старших класах доцільно пропонувати таке завдання виконувати самим учням. При цьому важливо наголошувати, щоб упродовж презентації додаткової інформації школярі обґрунтовували її важливість для сучасних читачів та роль у розвитку власного розуміння теоретичного матеріалу або художнього твору. На уроках літератури варто використовувати, окрім доступної інформації у мережі

Internet, матеріали газет і журналів, що зближуватиме навчання із сучасним життям, розширюватиме громадянський світогляд учнів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі розвитку українського підручникотворення переглядається зміст та структура підручника як основної навчальної книги із зарубіжної літератури та переосмислюються його основні функції. Сучасний ефективний підручник поступово набуває ознак гнучкої методичної системи для літературного розвитку учнів, формування в них ключових і предметних компетентностей. Він покликаний всебічно розкривати зміст навчального матеріалу і презентувати художню літературу як один із видів мистецтва, тому до основної навчальної книги варто включати, окрім теоретичного та аналітичного блоків, ще й художній блок з текстами складних для сприйняття художніх творів. Нині підручник все більше використовується як засіб навчання, який втрачає функцію основного джерела інформації та перетворюється на потужний мотиватор читацької діяльності, що підкреслює важливість форми викладу матеріалу, рубрикації підручника, використання інфографіки, посилань на різні джерела інформації.

Особливості роботи з підручником на уроках зарубіжної літератури в старших класах зумовлені логікою читацької діяльності, специфікою вивчення художньої літератури в контексті розвитку світового літературного процесу, метою літературної освіти та методикою проведення уроку. Підручник відіграє важливу роль в організації всіх етапів вивчення художнього твору: підготовка до читання, читання твору, підготовка до аналізу, аналіз, підсумки аналізу, творче осмислення. Актуальною на сьогодні залишається питання про форму та способи викладу матеріалу в теоретичному та аналітичному блоках підручника, презентацію перекладних та оригінальних творів мистецтва слова, організацію роботи з ними, що потребує подальших наукових досліджень.

Використані джерела

1. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
2. Бандура О. М. Шкільний підручник з української літератури / О. М. Бандура. – К.: Пед. думка, 2001. – 76 с.
3. Зарубіжна література: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. – Х.: ТОВ «СИЦІЯ», 2017. – 272 с.
4. Корнєєв В. П. Зміст і методика використання диференційованих дидактичних матеріалів / [В. П. Корнєєв, Т. Г. Назаренко, Л. І. Круглик та ін.]. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 18 с.
5. Нова українська школа: основи Стандарту освіти [Електронний ресурс]. – Львів, 2016. – 64 с. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/852-nova-ukrajinska-shkola-osnovi-standartu-osviti>
6. Фасоля А. М. Підручник української літератури в системі особистісно зорієнтованого навчання [Електронний ресурс] / А. Фасоля. – Режим доступу: ozonlit.org
7. Хуторской А. В. Современная дидактика: учебник для вузов / А. В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

References

1. Babanskij Yu. K. Metody obucheniya v sovremennoj obshcheobrazovatelnoj shkole / Yu. K. Babanskij. – M.: Prosveshchenie, 1985. – 208 s.

2. Bandura O. M. Shkilnyi pidruchnyk z ukrainskoi literatury / O. M. Bandura. – K. : Ped. dumka, 2001. – 76 s.
3. Zarubizhna literatura : pidruch. dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. / N. M. Kadobianska, L. M. Udovychenko. – Kh. : TOV «SYTsYIa», 2017. – 272 s.
4. Kornieiev V. P. Zmist i metodyka vykorystannia dyferentsiiiovanykh dydaktychnykh materialiv / [V. P. Kornieiev, T. H. Nazarenko, L. I. Krulyk ta in.]. – Kh. : Vyd. hrupa «Osnova», 2007. – 18 s.
5. Nova ukrainska shkola: osnovy Standartu osvity [Elektronnyi resurs]. – Lviv, 2016. – 64 s. – Rezhym dostupu: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/852-nova-ukrajinska-shkola-osnovi-standartu-osviti>
6. Fasolia A. M. Pidruchnyk ukrainskoi literatury v systemi osobystisno zorientovanoho navchannia [Elektronnyi resurs] / A. Fasolia. – Rezhym dostupu: ozonlit.org
7. Khutorskoi A. V. Sovremennaia dydaktyka : uchebnyk dlia vuzov / A. V. Khutorskoi. – SPb.: Pyter, 2001. – 544 s.

Удовиченко Л. Н.

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С УЧЕБНИКОМ ПО ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ

В статье рассматриваются актуальные вопросы содержания, построения и использования учебника по зарубежной литературе в учебно-воспитательном процессе в старшей школе. Характеризуется учебник как дидактическая система, которая не только раскрывает содержание образования, а и предлагает своеобразную модель образовательного процесса. Раскрываются методические особенности работы с учебником на разных этапах изучения художественного произведения. Обосновывается, что использование качественно новых подходов к работе с учебником способствует целенаправленному формированию квалифицированного ученика-читателя. Предлагаются методические рекомендации по использованию учебника по зарубежной литературе под руководством учителя и в самостоятельной работе учащихся.

Ключевые слова: старшая школа; дидактическая система учебника; содержание учебника; структура учебника; этапы изучения художественного произведения.

Udovychenko L.

PECULIARITIES OF METHODOICAL WORK WITH A FOREIGN LITERATURE TEXTBOOK IN THE HIGH SCHOOL

The article reveals the actual issues on the content, structure and use of the foreign literature textbook in the educational process of high school.

It is noted that the analysis of scientific and educational literature allows us to conclude that the assertion which was actual a decade ago as to the textbook should be not only a source of knowledge, but also a working book that teaches students to independently understand and firmly memorize the educational material and get new information on their own, mobilizes and turns their mental efforts in the right direction, should give way to a new understanding of the textbook, which will provide the formation of personality functions of the student, his individuality as a reader, development of reader qualities and skills and which will take into account the logic of the study of a work of fiction within the organization of educational activities of students in order to form a competent reader.

It is argued that the key to the effectiveness of the foreign literature textbook is a special didactic system in its base that not only provides for the disclosure of the content of learning, but also will offer a specific model of educational process.

When working with a textbook it is necessary to observe the fulfilment of some organizational requirements. The methodical peculiarities of work with a textbook at different stages of the study of a fiction work are revealed. It is proved that taking into account new approaches to work with a textbook will contribute to the purposeful formation of a competent student-reader. Methodical recommendations for using a foreign literature textbook under the teacher's guidance and during the students' individual work are presented.

It is concluded that the textbook is intended to thoroughly disclose the content of educational material and present fiction literature as one of the types of art. Nowadays the textbook is

increasingly used as a learning tool, which loses the function of the main source of information and turns into a powerful motivator of reading activity.

Key words: high school; didactic system of the textbook; content of the textbook; structure of the textbook; stages of studying a work of fiction.

УДК 373.811.161.2'35

РЕАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ У ПІДРУЧНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ 9 КЛАСУ

А. В. Ярмолюк,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України

Статтю присвячено актуальній проблемі навчання української мови на засадах сучасних підходів: компетентнісного, особистісно орієнтованого і діяльнісного; комплексно й системно обґрунтовано доцільність реалізації їх під час вивчення синтаксису складного речення. Презентовано підручник «Українська мова» для 9 класу, який відображає сутність нового типу навчання, що ґрунтується на інтеграції означених підходів. Схарактеризовано зміст і структуру інноваційного підручника, систему вправ і завдань, розроблену з урахуванням текстоцентричного підходу. Виділено критерії добору навчальних текстів для комплексних вправ, побудованих на основі текстів соціокультурної тематики. Представлено зразки системи вправ і завдань із синтаксису складного речення, спрямованих на формування компетентної мовної особистості.

Ключові слова: компетентнісний підхід; особистісно орієнтований підхід; текстоцентричний підхід; функції підручника; комплексні вправи; мотивація; цільовизначення; рефлексія.

Постановка проблеми. На зламі тисячоліть, в епоху переходу до постіндустріального суспільства, економіка якого ґрунтується на інформаційних технологіях, формується нова парадигма освіти. Вона передбачає реалізацію принципів прагматико орієнтованого і гуманістичного навчання. Це означає, що сучасна школа повинна не передавати «готові знання», а вчити учнів самостійно здобувати їх, знаходити потрібну інформацію в різних джерелах, готувати до життя активних особистостей, які здатні самостійно приймати обґрунтовані рішення і в майбутньому готові стати мобільними суб'єктами на ринку праці. Такий підхід вимагає методологічної переорієнтації навчального процесу на комплексний розвиток особистості, формування ключових і предметних компетентностей, що забезпечить соціалізацію учнів.

Зміна вектору освіти потребує переосмислення традиційної організації навчання української мови, розроблення інноваційних технологій, створення сучасного підручника, який відображає сутність нового типу навчання і логіку розгортання його змісту.

На забезпечення розвитку сучасного учня, підготовку його до життя, самореалізацію спрямовані особистісно орієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи, визначені в Державному стандарті загальної середньої

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА**

Збірник наукових праць

Випуск 19

Верстка – К. Ю. Ладоня
Обкладинка – П.І. Резніков

Підписано до друку 20.11.2017р. Формат 60х90 1/16
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Папір офсетний
Ум. друк. арк. 24,375
Наклад 300 пр.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481-38-85
book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08. 2009 р.